

BERETZKY ÁGNES

Bjørnstjerne Bjørnson és Robert William Seton-Watson: A szlovák egyenjogúság bajnokai

Emlékezetpolitikai tanulságok

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.3.6>

„Gyermekkorom óta szerettem és csodáltam a magyarokat, de később, amikor közeli láttam Ausztriában, és fölvilágosítottak, micsoda igazságtalanságokat követnek el a velük egy államközösségben élő népeken – meggyűlöltem a magyar sovinizmust [...]

Támadások, fenyegetések meg nem akaszthatják ennek a szerencsétlen és fontos kérdésnek a megvitatását.”¹

A múlt századelőn Bjørnstjerne Bjørnson, a Nobel-díjas norvég írófejedelem és a brit publicista-történész, Robert William Seton-Watson egyaránt a kis nemzetek, elsősorban a szlovákok jogainak védelmében lépett fel, hevesen bírálva az első világháború előtti magyar nemzetiségi politikát. Sokatmondó tény, hogy egyetlen, a témához kapcsolódó művüket sem fordították le azóta magyarra, a politikai tevékenységükről eddig megjelent szlovák/norvég értelmezések pedig rendre figyelmen kívül hagyták/hagyják a magyar forrásokat és szempontokat. Jelen tanulmány az első, mely Bjørnson és Seton-Watson szlovákbarát tevékenységének – kiegyensúlyozottan kritikus – összehasonlító elemzé-

¹ Bjørnstjerne Bjørnson 1907. szeptember 17-én kelt válaszelevele *A Hír* fővárosi független balpárti hírlap szerkesztőjének a nemzetiségi kérdésben hozzá intézett levelére. In: KEMÉNY Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1971. 110–111. Lásd még Bernhard MÜNZ: *Bjørnstjerne Bjørnson*. Verlag von Carl Schneid, Wien, 1909. 82.

sére tesz kísérletet, kitérve a norvég és szlovák emlékezetpolitika máig ható torzításaira.

Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910) Henrik Ibsen, Jonas Lie és Alexander Kielland mellett a De Fire Store, azaz a négy legjelentősebb norvég író egyike. Költészetével is maradandót alkotott: egyebek mellett ő a norvég nemzeti himnusz szerzője. Irodalmi pályafutása során, mely a romantikától a realizmusig, a paraszti novelláktól az egyén és a társadalom modern ábrázolásáig terjedt, mindvégig azt vallotta, hogy „az író/költő feladata nem merülhet ki a puszta művészlétben, egyszerre prófétának, tanítónak és orvosnak is kell lennie”.² Már az 1860-as években ezért túllépett az irodalom keretein, és a norvég belpolitikával kezdett foglalkozni.

Az 1814 óta fennálló kettős monarchia keretein belül a svédek széles körű autonómiát biztosítottak Norvégia számára, a túlnyomóan paraszti társadalommal rendelkező norvég nép elmaradottságának felszámolása azonban még több évtizedig eltartott. Bjørnson, mint a szűk elit egyik jeles képviselője, harcolt – többek között – a norvég nyelvű színház megalapításáért,³ új uniós zászlóért,⁴ felemelte szavát a testnevelés kötelezővé tételéért a leányiskolákban; mindvégig abban a hitben, hogy mindezzel a norvég nemzet ügyét szolgálja. A népet, a herderi tanokat vallva, egységes organizmusnak tekintette, és úgy szólította meg, mint-

² Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): *Bjørnstjerne Bjørnson: Artikler og Taler* [Bjørnstjerne Bjørnson írásai és beszédei]. Gyldendal Nordisk Forlag, Kristiania-Kjøbenhavn, 1912–1913. I/241.

³ Per AMDAM: *Bjørnstjerne Bjørnson: kunstneren og samfunnsmennesket, 1832–1880*. [Bjørnstjerne Bjørnson: művész és közéleti ember, 1832–1880]. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1993. 122.

⁴ A zászlókérdés körüli vita 1879-ben robbant ki, amikor Bjørnson előadásában és számos cikkben amellett érvelt, hogy a norvég lobogó bal sarkában található svéd–norvég unióra utaló jelzés „a megrontás és a megosztottság jele”, szemben a „tisztán norvég zászlóval”, amely az „örökké tartó egység”-re utal. Évekkel később, a *Verdens Gang* 1891. október 31-i vezércikkében Bjørnson a magyar párhuzamot is felhasználta: Magyarország háromszázötven éve egyesült Ausztriával, az öröklés jogán, érvelt, éppúgy, ahogy a dán királyi család örökölte Norvégiát; „az unió ténye azonban mégsem jelent meg a magyar zászlóban”. Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. I/485–486. Lásd még Harold LARSON: *Bjørnstjerne Bjørnson: A Study in Norwegian Nationalism*. King’s Crown Press, New York, 1945. 88.

ha egyéniség lett volna külön tudattal és akarattal. Ez a romantikus gondolkodás moralizáló hangvétellel párosult: vidéki lekipásztor fiaként – a korszak nagy politikai egyéniségéhez, William Ewart Gladstone brit miniszterelnökhöz hasonlóan – Bjørnson minden kérdést, beleértve a politikaiakat is, a személyes erkölcs szempontjából ítélte meg.⁵

A norvég ironál körülbelül két nemzedékkel fiatalabb, a viktoriánus középosztályból származó, presbiteriánus háttérű Robert William Seton-Watson (1879–1951) is azonosult a brit miniszterelnök álláspontjával, hogy a politikában és a magánéletben is ugyanazoknak az erkölcsi elveknek kell érvényesülniük. Seton-Watson gondolkodására skót felmenői is hatottak; rendszeresen kijavította az őt angolnak tituláló idegent, és pályája is a romantikus hazaszeretettől áthatott *Scotland Forever!* [Mindörökké Skócia!] című kötettel indult. Ez idő tájt a nemzetet etnikailag meghatározott, inkább metafizikai jelenségként értelmezte.⁶

Mind Bjørnson, mind pedig Seton-Watson nemzetértelmezése hamar túlnőtt a kezdeti, származáson alapuló vonzalmaikon. Ennek az átalakulásnak az egyik jelentős lépése Bjørnson számára a nyelv vita volt, melynek során már a skandináv szempontokat szem előtt tartva a városi elit által beszélt dán-norvég (dansk-norsk, ma bokmål) nyelvváltozat hivatalos nyelvvé tételét támogatta, szemben a landsmållal (későbbi nynorsk), amely a dán nyelv által kevésbé érintett paraszti rétegek által beszélt dialektusokon alapul.⁷ Bjørnson skandináv perspektí-

⁵ Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson, En biografi, 1880–1910*. [Bjørnstjerne Bjørnson: Életrajz]. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1999. 45. Bár Bjørnson nagyra becsülte Gladstone-t mint az elnyomottak támogatóját, az angolokat „álszent” népek tartotta, akik „rendre az összes többi nemzet zsebében turkálnak”. Astrid FINSLAND: *Bjørnstjerne Bjørnson og Fredssaken inntil 1900* [Bjørnstjerne Bjørnson és a béke kérdése 1900-ig]. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1948. 121.

⁶ Seton-Watson családi háttéréről részletesen lásd a fiai által írott kitűnő életrajzt: Hugh and Christopher SETON-WATSON: *The Making of a New Europe, Robert W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. Methuen, London, 1981. 1–7.

⁷ A dialektusokon alapuló landsmål, mai nevén nynorskot a dán–norvég bokmållal egyenrangú hivatalos nyelvként ismerik el Norvégiában 1885 óta. A parlamenti döntést Bjørnson hevesen támadta. A népnyelvet népszerűsítő mozgalommal szemben pedig élete vége felé egyre ellenségesebbé vált, 1900-ban

vája azonban hamarosan tovább bővült az északi országok és Németország közötti szorosabb szövetséget szorgalmazó egyfajta pángermanizmussá, amely azonban nem volt sem antiliberalis, sem pedig antidemokratikus vagy antiszemita. Bjørnson úgy vélte, hogy az egyesült Németország képes lesz a „francia szellemmel” és a „világias zsarnokkal”,⁸ azaz a pápával való szembe fordulásra, végül pedig „kolosszális küldetésének”⁹ végrehajtására, a világbéke megteremtésére. A nagy norvég író naivitása miatt a kritikák keresztüztüzebe került, kortársainak többsége, köztük Henrik Ibsen, „tévelygő prófétának” és „a pángermanizmus főpapjának” nevezte.¹⁰

Érdekesség, hogy amint skandinávizmusba vetett hite, úgy Bjørnson pángermanizmusa is a nacionalista tendenciák erősödése miatt gyengült meg: a dánok nem támogatták Izland autonómiáját, a Bismarck vezette Németország pedig mindent megtett Schleswig elnémetesítéséért. A hetvenes évek végére ezért Bjørnson teljesen kiábrándult Németországból, sőt hite is válságba jutott: bár hivatalosan nem lépett ki az evangélikus egyházból, elutasította tanítását, és „keresztényből” „dogmatikus humanistává” vált. „A politikának a felebaráti szeretet legmagasabb fokának kell lennie” – hangzott hitvallása, majd figyelmét és energiáját fokozatosan az európai elnyomott népek támogatásának gondolata felé fordította.

Jöllehet több évtizeddel később, és anélkül, hogy mindezt ő maga pontosította vagy tudatosította volna, Seton-Watson skót alapú etnikai nacionalizmusa is formálódott. A kezdeti, „öröktől fogva létező” egységként felfogott nemzetkonceptiója s a nemzeti önrendelkezés támogatása egyre inkább alárendelődött a brit

megjelent írásában már úgy érvelt, hogy az nem más, mint „avitt romanticizmus páncélban, a haladás legfőbb ellensége”. In: Øysten SØRENSEN: *Bjørnstjerne Bjørnson og nasjonalismen* [Bjørnstjerne Bjørnson és a nacionalizmus]. J. W. Cappelens Forlag, Oslo, 1997. 185.

⁸ Øyvind ANKER–Francis BULL–Torben NIELSEN (red.): *Brevveksling med Danske* [Dán levelezés]. III. 1870–1874. Kjøbenhavn-Oslo, 1961. 286–287.

⁹ Øysten SØRENSEN: I. m. 61–62. „Kezdetben norvégnak vallottam magam, aztán skandináv lettem, és most a pángermanizmus fogalmához kötődöm.” Bjørnson levele Georg Brandesnek, 1888 októberében. In: Bernhard MÜNZ: I. m. 80.

¹⁰ Uo. 56.

nagyhatalmi érdekeknek, így gondolkodásában a kontinentális erőegyensúly és stabilitás vált alapvető rendező elvvé.¹¹ Seton-Watson ugyanakkor élete végéig gladstone-i liberális maradt, elfogadva, hogy „létezik egy magasabb rendű politika, [...] ami nem a bűnösökkel való cinkosság, hanem a szenvedő gyengékkel való együttérzés”.¹²

A századelőn az elnyomottak felkarolásának egyik leghatékonyabb eszközévé a politikai újságírás vált. 1890-től haláláig Bjørnson a teleket általában külföldön töltötte, irodalmi munkássága ilyenkor visszaszorult, és helyét politikai tárgyú cikkei vették át. Őt jelentős európai napilapban és folyóiratban publikált, melyek közül háromhoz bensőséges kapcsolat fűzte: a müncheni *März* című folyóiratot veje alapította, a *Le Courier Européennél* (Párizs) segédszerkesztőként is dolgozott, a Rómában megjelenő *Lo Spettatore* barátja, Borghese gróf tulajdonában volt. Emellett gyakran írt a *Neue Freie Presse*-be (Bécs), valamint a *Berliner Tageblatt*-ba is. Cikkeit általában egyszerre jelentette meg, ami fokozta érvelésének hatékonyságát.¹³ Seton-Watson sem tétlenkedett. Oxfordi történelemtanulmányaihoz, valamint német- és olaszországi utazásaihoz sikeres üzletember apja biztosította az anyagi hátteret, publicisztikai tevékenysége pedig elsősorban a *Scottish Review*-ban és a *Spectator*-ban teljesedett ki, majd egy évtizeddel később, 1916-ban, immár saját tőkéből, elindította a

¹¹ László PÉTER: Seton-Watson's Changing Views on the National Question of the Habsburg Monarchy and the European Balance of Power. *Slavonic and East European Review*, 2004/3. 677–678.

¹² Stratégiai megfontolásokból a *Foreign Office* az Oszmán Birodalom fennállásának és fenntartásának szükségességét vallotta egészen az 1800-as évek végéig, amit a liberális pártvezér és miniszterelnök, William Ewart Gladstone egyik 1876-os beszédében is elismert, hozzátéve, hogy „létezik ennél egy magasabb és széles körűbb politika, ami [...] nem a bűnpártolás, hanem a szenvedő gyengékkel való együttérzés.” James JOLL (ed.): *Britain and Europe, Pitt to Churchill, 1793–1940*. Oxford University Press, Oxford, 1967. 174. Lásd még Mark CORNWALL: R. W. Seton-Watson and Nation-Building Clashes in Late Habsburg Space. In: SZARKA László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2017. 329–333.

¹³ Bjørnson nyolcszáz kéziratot és tízezer levelet hagyott hátra, míg Seton-Watson adta ki eddig a legtöbb magyar történelemről szóló könyvet angol nyelven.

The New Europe című hetilapot, mely alapvetően befolyásolta a politikai döntéshozókat.

Bjørnson és Seton-Watsont egyaránt a kis nemzetek érdekeinek legaktívabb szószólóiként tartják számon: a norvég író-költő az 1890-es évektől a dánok védelmét tűzte ki célul a Németországhoz tartozó Schleswig-Holsteinben, szót emelt a galíciai ruszinok jogaiért, bírálva a lengyel erőszakot, valamint támogatásáról biztosította a finneket. Az őket ért orosz erőszak-hullám ellen Seton-Watson is tiltakozott, 1904-es cikksorozata, amint emlékirataiban felidézte, „első komoly”,¹⁴ sajtóba írott levelei voltak. Bár a történész-publicista később számos, a monarchiában élő kisebbség jogaiért szót emelt, első jelentős kampánya a magyarországi szlovákok ügyéért zajlott, mely egybeesett a nagy norvég békeapostol utolsó és egyben legnagyobb jogvédő kampányával.

Bjørnson szlovákokkal kapcsolatos tevékenysége mind a mai napig fontos szerepet tölt be a szlovák–norvég kapcsolatokban. Konferenciák rendezésével, utcák vagy síparadicsomok elnevezésével, szobrok¹⁵ leleplezésével a mai Szlovákia mindent megtesz, hogy ünnepelje a népe nemzeti önrendelkezéséért folytatott küzdelem fontos külföldi támogatóját.¹⁶ Azt az embert, aki – Roman Holec szlovák történész szavaival élve – pontosan tisztában volt „az egész elviselhetetlen humbuggal”,¹⁷ azaz a fennhangon hirdett liberális elvek és a magyarországi nemzetiségpolitika között feszülő ellentéttel.

Fontos megjegyezni, hogy a témában eddig idegen nyelven megjelent írások szinte kivétel nélkül a magyar források, *horribile dictu*, szempontok figyelembevétele nélkül születtek.¹⁸

¹⁴ Hugh and Christopher SETON-WATSON: I. m. 16.

¹⁵ A legutóbbi ilyen esemény a kassai Bjørnson-mellszobor leleplezése volt 2018-ban.

¹⁶ Seton-Watson szlovákiai emlékezetével is hasonló a helyzet. Lásd erről bővebben BERETZKY Ágnes: Hírünk és felelősségünk: Egy szelektív idealista és egy kritikus barát írásai a magyarságról (1906–1945). *Korunk*, 2017/12. 61–74.

¹⁷ Roman HOLEC: *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť* [A csernovai tragédia és a szlovák társadalom]. Matica slovenská, Bratislava, 1997. 143.

¹⁸ A témával kapcsolatban eddig összesen két magyar nyelvű tanulmány született: az első a skandinávista irodalmár, MERKL Hilda tollából, mely fontos rész-megállapításokat tartalmaz, de egyoldalúan norvég–szlovák nézőpontból íródott:

Eközben az elmúlt másfél évtizedben Bjørnson norvégiai megítélésében izgalmas hangsúlyeltolódás történt. Øystein Sørensen 1997-ben megjelent, témánk szempontjából alapvető fontosságú művében még azt fejtegette, hogy az írófejedelem irodalmi jelentőségének ellensúlyozására szükség volt egy, pusztán politikai tevékenységére összpontosító részlettanulmány megjelentetésére.¹⁹ Bjørnson halálának századik évfordulójához (2010) közeledve, és azóta egy meglehetősen átpolitizált Bjørnson-kultusz épül(t) ki Norvégiában, mellyel összhangban a Nobel-díjas írófejedelmet Harald király „Szlovákia igaz barátjának”²⁰ nevezi, a vezető Bjørnson-tudós metanacionalista emberi jogi aktivistaként²¹ üdvözli, vagy Jonas Gahr Støre volt norvég külügyminiszter (2021-től miniszterelnök) olyan inspiráló „korunk emberének” tartja, aki még a NATO és az EU eljövetelet is előre látta.²²

Norvégiában az évfordulók gyakran egyáltalán nem járulnak hozzá a történelmi események/személyek árnyaltabb értelmezéséhez. Sajnos nemegyszer a könyvek sem. Szlovákkérdésben a leggyakrabban idézett norvég mű továbbra is Trygve Tonstad irodalomtörténész 1934-ben (!) íródott, de – valószínűleg az első bécsi döntés ellensúlyozására – csak négy évvel később, posztumusz kiadott műve, a *Bjørnstjerne Bjørnson og slovakene* [Bjørnstjerne Bjørnson és a szlovákok], annak antiszemita megnyilatkozásai és történelemhamisításai ellenére.²³ Ennél összes-

A Bjørnson ügy. In: N. BALOGH Anikó–MASÁT András (szerk.): *Skandinavisztikai füzetek*. Budapest, 1988, valamint BERETZKY Ágnes: Bjørnstjerne Bjørnson és Magyarország (1900–1910). *Valóság*, 2001/2. 62–74. Jelen tanulmány beépíti a témában az elmúlt húsz évben megjelent külföldi szakirodalmat, valamint emlékezetpolitikai tanulságokkal is szolgál.

¹⁹ Øystein SØRENSEN: I. m. 10.

²⁰ „Good deeds save the world”. Forrás: <https://www.royalcourt.no/nyhet.html?tid=88415> (Letöltve: 2020. 10. 10.)

²¹ Edvard HOEM: Bjørnstjerne Bjørnson. The Dissolution of the Norwegian-Swedish Union and His Support to the Slovakian Liberation Movement. Forrás: <https://web.archive.org/web/20110724175125/http://www.edvardhoem.no/eApr/detail.aspx?artID=143> (Letöltve: 2020. 10. 15.)

²² Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson i kamp for Europas undertrykte folk* [Bjørnson küzdelme Európa elnyomott népeiért]. Nasjonalbibliotheket, Oslo, 2010. 7., 12.

²³ A *Magyarország nemzetiségei* című fejezetben például egy szlovén [sic!] törzsről olvashatunk, amely a „Kr. u. 3–6. században telepedett le a

ségében kiegyensúlyozottabbnak tekinthető a Bjørnson halálának századik évfordulóján a Norvég Nemzeti Könyvtár kiadásában megjelent, a német skandinavista, Aldo Keel szerkesztette kis kötet, ám már a témánk szempontjából releváns fejezet címe is arról árulkodik, hogy nem sikerült végleg szakítani a század eleji magyar–szlovák kapcsolatok és benne Bjørnson tevékenységének egyoldalú ábrázolásával.²⁴

A szlovákok iránti elkötelezettségének köszönhetően Robert William Seton-Watson is rendszeres „diszvendég” a szlovákiai megemlékezéseken vagy konferenciákon. Ezért jelen írás célja egyrészt, hogy a brit történész-publicista tevékenységének tükrében elemezze Bjørnson szlovákokkal kapcsolatos nézeteit és tevékenységét, valamint hogy dán–norvég, német, angol, francia, magyar és némiképp szlovák források alapján kiegyensúlyozott tanulságokkal szolgáljon mind a háború előtti magyar nemzeti-ségi politikát, mind pedig a történelmi emlékezet releváns kérdéseit illetően.

A kezdetek: Bjørnson és Seton-Watson mint a magyar koalíció barátai

A múlt századelőn Ausztria–Magyarország és Svédország–Norvégia Európa két kettős monarchiája volt, melyekben Magyarország, illetve Norvégia a „másodhegedűs” szerepét töl-

Kárpátokban”, vagy „a 9. századi Szlovákiáról [sic!]”, majd a szerző azt fejtegeti, hogy a szlovák történelem nem más, mint „900 éven át tartó, szünni nem akaró nemzeti és társadalmi elnyomás a magyar fennhatóság alatt” stb. (16–17.) Hans Beyer német kutató egyenesen „hézagos, hibás hagyatéknak” tartja, mely „mindenféle tudományosságot nélkülöz”. Hans BEYER: Bjørnstjerne Bjørnson und die Nationalitäten Österreich–Ungarns. *Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*, 1960/19. 216.

²⁴ Egyrészt helyesen állapítja meg, hogy a dualizmus alatt a kétmillió szlovákság nem rendelkezett kollektív jogokkal stb., azonban a szlovákok sérelmét tárgyaló fejezet propagandisztikusan a „Slovakene under Ungarns Pisk”, azaz „a magyar iga alatt sínylódó szlovákság” címet kapta, mintegy azt sejtette, hogy a hatalom a nemzetiségeit rabszolgasorban tartotta. (ALDO KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson i kamp for Europas... I. m. 72–73.*)

tötte be, gazdasági fejlettség tekintetében mindenképpen. A két ország összehasonlítása az 1905-ös viharos év során érte el csúcst. ²⁵

A norvég válság 1905 februárjában kezdődött, miután az önálló külképviseletet követelő norvég és az uniót változatlan formában fenntartani akaró svéd kormány tárgyalásai holtpontra jutottak. A magyar országgyűléshez hasonlóan a norvég parlament, a Storting is az állami szuverenitásra hivatkozva terjesztette elő követeléseit. A Ferenc Józseffel szinte egykorú II. Oszkár pedig a magyar uralkodóhoz hasonlóan makacsul ragaszkodott a jogaihoz. A norvég válság azonban még június folyamán a békés megegyezés útjára terelődött: a Storting trónfosztottnak nyilvánította a királyt, amit az augusztusi norvég népszavazás megerősített.

A magyar válság ezzel szemben júniusra mélypontra jutott, és a hadsereg nemzeti reformjának követelése sem kaphatta meg a nagyhatalmak, elsősorban Nagy-Britannia támogatását. „Az a kísérlet, amellyel Norvégia próbálkozik, úgy gondoljuk, veszélyes kísérlet, de veszélyei [...] megsokszorozódnának, ha Ausztria–Magyarország teljesen eltérő körülményei között megismétlődne”²⁶ – írta a *The Times* 1905 júniusában. Tehát éppen Norvégia példája győzte meg a nagyhatalmakat arról, hogy egy tiszta perszonálunió nem tartható fenn sokáig két állam között, és hasonló következményekkel járna az Osztrák–Magyar Monarchiára nézve, mint északon. Svédország–Norvégiával ellentétben ugyan is a nagyhatalmak a Monarchiát az európai hatalmi egyensúly sarokkövének tekintették, ezért integritásának és stabilitásának megőrzése alapvető szempont volt számukra. Magyarországra

²⁵ Korábban például Gladstone brit miniszterelnök híres, 1886-os beszédében a svéd–norvég és osztrák–magyar unió példáival kívánta meggyőzni a képviselőket az ír *Home-Rule* előnyeiről. PÉTER László: *Az Elbától keletre*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 299.

²⁶ Scandinavia and Austria-Hungary. *The Times*, 1905. június 22. Lásd még István SZIJARTÓ: Playing the Second Fiddle: The Role of Hungary in the Foreign policy of the Austro-Hungarian Monarchy and the Swedish–Norwegian Union: A Comparison. *Scandinavian Journal of History*, 1994/2. 143–163. DOI: <https://doi.org/10.1080/03468759408579274>

nézve ez pedig nem jelentett egyebet, mint az 1867-es kiegyezés védelmét a magyar nemzeti ellenállással szemben.

A nagyhatalmi érdekeknek fittyet hányva nemcsak a norvég függetlenségpárti Bjørnson,²⁷ hanem ekkor még Seton-Watson is rokonszenvvel fogadta a magyar követeléseket. 1905. április 14-én, a *Times* hasábjain megjelent cikkében a norvég írófejedelem azt hangsúlyozta, hogy a közös hadsereg és a delegációk intézménye miatt Ausztria és Magyarország uniója „sokkal mélyebb alapokon áll”, mint Norvégia–Svédorszáé. Hozzátette azonban, hogy éppen a magyar függetlenségi törekvések bizonyítják világosan, hogy „az uniók kora lejárt”, és egy nemzet kibontakozása fontosabb, mint az európai status quo vagy bármilyen „öröknek hitt szövetség” fenntartása.²⁸ 1905 őszén Bécsbe érkezve Seton-Watson pedig nemcsak Bjørnson nagyrabecsülését osztotta „Kossuth Lajos nemzete”²⁹ iránt, hanem ő is kiállt a magyar vezényleti nyelv bevezetése mellett. A „nagy múltú”, 1526 óta függetlenségéért küzdő Magyarország gyakorlatilag „kinőtte a kiegyezés kereteit”, vélekedett, ezért szükségszerű annak revíziója.³⁰

1904 és 1906 között a csodálat és a kritikai attitűd egyaránt jelen volt Bjørnson Magyarországgal kapcsolatos megnyilvánulásaiban. A magyar nemzetiségi politika első – még meglehetősen általános – bírálata 1904 novemberében, a *Fredshykeriet* (Béke-szélhámosság) című írásában látott napvilágot, melyben kiemelte, hogy a „béke barátainak” először „a saját országukban kell elejét venniük a háborús veszélynek”. „Tarthatatlan – folytatja érvelését –, hogy egy magyart a béke barátjának tekintsenek

²⁷ „A norvégok számára fontos, hogy teljesen függetlenek legyenek. Ha ezt el tudjuk érni az Unión belül, akkor jó; ha azon kívül, akkor még jobb.” Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. II/239.

²⁸ Bjørnstjerne BJØRNSON: The Swedish–Norwegian Conflict. *The Times*, 1905. április 14. 3.

²⁹ BALLA Ignác: Találkozásom két halhatatlannal. *Új Idők*, 1922/48. 376.

³⁰ JESZENSZKY Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2020. 235.

addig, amíg felháborodásának nem ad hangot azon igazságtalanságok miatt, amelyek nap mint nap érik a nem magyarokat.”³¹

Annak ellenére, hogy a választási rendszer kritikájától eltekintve Bjørnson cikke nélkülözte a konkrétumokat, nagy visszhangot váltott ki szlovák körökben. A cikk *Berliner Tageblatt*-ban megjelent német változatának elolvasása után öt zsolnai szlovák értelmiségi köszönőlevelet juttatott el a nagy békeharcosnak, amiért felemelte szavát „az igazságosság és az emberiesség”³² érdekében. Bjørnson válasza nem maradt el: „Szeretem és csodálom a magyarokat, de nem ott, ahol igazságtalanok.”³³

„Megkopott tündérmesék”: 1906–1907

Az 1906 ősze és 1907 ősze közötti időszakban drámai fordulat következett be mind Bjørnson, mind Seton-Watson magyar nemzetiségpolitikáról alkotott nézeteiben, s ezzel szoros összefüggésben egyre inkább felkarolták a szlovákok ügyét, akik iránt mindketten mély rokonszenvvel viseltettek.³⁴ Ennek első állomása a lengyeleket a ruténok elnyomásáért felelősségre vonó Bjørnson-cikk volt,³⁵ mely arra buzdította Edvard Lederer cseh újságírót, hogy levélben³⁶ forduljon a norvég íróhoz, a segítséget kérve, mivel „létezik egy még gonoszabb nép [ti. a lengyelnél]

³¹ *Aftenposten*, 20/11. 1904; Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. II/493–495.

³² Josef MICHL: I. m. 146.

³³ Roman HOLEC: I. m. 141. és Trygve TONSTAD: I. m. 67–68.

³⁴ Seton-Watson fiainak elbeszélése szerint a szlovákok a skót felföld lakóira emlékeztették őt. Megismerkedett a szlovák népművészet világával, s bár tudta, hogy hasonló dolgok léteznek a románoknál, délszlávoknál és a magyaroknál is, „élete végéig úgy érezte, hogy az összes megismert nemzet közül a szlovák rendelkezik a legmélyebb és legromlatlanabb szépérzéssel”. Hugh and Chistopher SETON-WATSON: I. m. 55.

³⁵ A lengyel elnyomók [Polakkerne som Undertrykkere]. In: Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. II/535–538. 1907 áprilisában a cikk – többek között – a *Die Zeit*-ben németül is megjelent.

³⁶ A levél szerzője Lederer volt, de Adolf Heyduk és Karel Kálal költők is aláírták.

Európában”. A levélből kiderül, hogy három és fél millió³⁷ (!) szlovák, „több mint hatvan (!) éve él a »magyar sovíniszták önkényének« kiszolgáltatva”, „bebörtönözve, elhallgattatva, megalázva, minden kulturális életfeltételtől megfosztottan, megsemmisülésre ítélve, hacsak nem hajlandóak a magyar álkultúrát trágyaként táplálni[!]”.³⁸ A levél folytatása hasonlóan tendenciózus: jogos szlovák sérelmeket (mindhárom gimnáziumuk bezárása, a választási rendszer aránytalanságai, a helynevek elmagyarosítása stb.) eltorzított statisztikai adatokkal, ferdítésekkel³⁹ és túlzásokkal próbál igazolni. Bár a szerző kijelenti, hogy panaszlevele nem a „megkötözött” magyar nép ellen irányul, az olvasónak mégis az a benyomása, hogy Lederer szerint a magyar társadalom alapvetően sovíniszta és hazug: az elegáns színpalak mögött „ázsiai pandúrjellem” dominál, amely „machiavellista agyafúrtsággal”⁴⁰ parádézik a nemzetközi békekonferenciákon.

A levél mélyen megrázta Bjørnson. Szerzője Edvard Lederer⁴¹ (1859–1944) zsidó származású cseh jogász és költő volt, aki

³⁷ A Magyar Statisztikai Évkönyv adatai szerint Magyarország (Szlavónia és Horvátország nélkül) nemzetiségi megoszlásai 1900-ban a következők voltak: 8 851 000 (51,4%) magyar és 2 002 000 szlovák. Bár a magyar statisztikai adatok hitelességét többen megkérdőjelezték, a 3,5 milliós adat egyértelmű túlzásnak tekinthető. Vö. T. G. Masaryk felszólalásával az osztrák képviselőházban: „Magyarországon kétmillió szlovák él, akik a mi nemzetiségünkhez tartoznak.” In: KEMÉNY G. Gábor: I. m. 121.

³⁸ Josef MICHL: I. m. 165–166.

³⁹ A tények elferdítésének fogható fel – többek között – Lederer azon állítása, hogy szlovák árvákat, sőt félárvakat magyar nemzetiségű vidékekre vittek, azzal a céllal, hogy „magyar nevelőszülőknek robotoljanak és lezüllyjenek”. In: Josef MICHL: I. m. 168. Az értelmezés egyoldalúságára Bjørnson figyelmét levelében Máday András jogfilozófus is felhívta, azt állítva, hogy 1905-ben az akció összesen 12 048 gyermeket érintett, akiknek 77%-a magyar, és csak 5%-a volt szlovák. In: André de MĀDAY (Máday András): *Lettre ouvert à Monsieur Bjørnstjerne Bjørnson au sujet de „oppression magyare”*. Genève, 1908. 5. A FEMKE akciójának célja valójában ezer szlovák árva anyagi helyzetének javítása volt, amely kétségtelenül rövidlátó magyarosító szándékkal is párosult. A későbbiek folyamán az ügy megítélése tovább romlott, sőt 1918–1919 folyamán nemzetiségi körökben már mint a magyar barbarizmus iskolapéldáját emlegették. In: SZARKA László: *A szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika (1867–1918)*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999. 121.

⁴⁰ Josef MICHL: I. m. 166.

⁴¹ Lederer (vagy Leda) Bjørnson egyik legfontosabb informátora lett, 1907 előtti szlovákbarát tevékenységéről lásd Roman HOLEC: I. m. 142. és Edvard LEDERER: Bjørnson et Apponyi. Orbis, Praha, 1910. 2–15.

Tomáš G. Masaryk köréhez (Hlas) tartozott, aki Rómában és a norvég fürdővárosban, Larvikban is felkereste az idősödő író, majd hamarosan a bizalmasa lett. A levelet Adolf Heyduk (1835–1923) költő, a csehszlovakizmus lelkes híve, valamint Karel Kálal (1860–1930) cseh tanár, oktatásszervező és író is aláírta. Bjørnson késedelem nélkül válaszolt Lederer panaszlevelére: „Csak így hirtelenjében: ismertem az egész ügyet, ezt az egész túrhetetlen szélhámosságot, ezért utasítottam vissza minden magyar meghívást.”⁴² A norvég író 1903 után tényleg nem látogatott többé Magyarországra, s értesüléseit elsősorban Léderertől, majd Svetozár Hurban-Vajanský költőtől és fiától, Vladimir Hurbantól szerezte.⁴³

Seton-Watson egészen másképpen tájékozódott. Amikor 1906 júniusában találkozott Anton Štefánek szlovák újságíróval, későbbi barátjával, rádöbbsent, mennyire elhanyagolta a nemzeti-ségi kérdés „szlovák aspektusát”. Ezért 1907 tavaszán már hivatalosan is a *Spectator* tudósítójaként, a szlovák kérdés helyszíni tanulmányozására utazott a Felvidékre, ahol Štefánek ajánlólevelei megnyitották a „vándorló skót” (Scotus Viator) előtt az utat a Vág völgyétől Homonnáig.⁴⁴ A kapott információkat rendre összevetette a vonatkozó jogszabályokkal, figyelemmel kísérve a parlamenti vitákat és a sajtót, ami még meggyőzőbbé tette érveit.

Érdekes módon nem annyira a nemzetiségi vezetőkkal való találkozások járultak hozzá Seton-Watson Magyarországgal

⁴² Trygve TONSTAD: I. m. 63.

⁴³ Bjørnson nemcsak Lederer csehszlovák irányultságát helyezte, hanem a magyarországi nemzetiségi kérdéssel alkotott véleményét is átvette, az adatokkal és információkkal együtt. Levelezésükben nyoma sincs kritikai hozzáállásnak: Lederer levelei a mester iránti odaadást tükrözték, aki „ragyogó példa és eszmény” maradt számára. Josef MICHL: I. m. 190. Lásd még Trygve TONSTAD: I. m. 59. és Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson i kamp for Europas...* I. m. 501. Bár Bjørnson szlovák levelezőpartnerei többször hangsúlyozták, hogy „az ellenség szón soha nem a magyar népet értik”, mégis elkövette ugyanazt a hibát, mint mesterük, akinek „önzetlen, emberséges, nemes [...]” viselkedését a „sovíniszta, érzéketlen és brutális” magyarokhoz hasonlították. Lásd Jan Krivos 1907. december 6-án kelt, Bjørnsonnak írt levelét, valamint Vladimir Hurban 1907. december 3-án kelt levelét. In: Josef MICHL: I. m. 57. Lásd még Roman HOLEC: I. m. 102.

⁴⁴ Hugh and Christopher SETON-WATSON: I. m. 40. Lásd még Roman HOLEC: I. m. 155.

kapcsolatos nézeteinek drámai fordulatához, hanem maguk a magyar politikusok. Első beszélgetését az ékesszólásáról, valamint a folyékony és hibátlan angoltudásáról híres vallás- és közoktatásügyi miniszterrel (1906–1910), gróf Apponyi Alberttel folytatta, akit „a hadsereghez fűződő nemzeti követelések apostola”-ként tartottak számon. Seton-Watson kérdésére, miszerint nem volna-e célszerű bizonyos mértékű önkormányzatot biztosítani a nemzetiségeknek, a gróf így reagált: „Horvátország [...] egy megkülönböztető jogokkal bíró nemzet [...], de Magyarország többi részén csak egy nemzet létezik az államban, és ez a magyar.” Sokkal elfogultabbnak bizonyult Láng Lajos professzor, a Széll-kormány volt kereskedelmi minisztere, aki a nemzetiségekről folytatott beszélgetés végén a kérdésre, hogy meddig fogják folytatni a magyarosítást, így válaszolt: „Addig, amíg egy szlovák sem marad.”⁴⁵ „A magyarokkal folytatott beszélgetéseimre – írta később Seton-Watson – az volt a legjellemzőbb, hogy homályos és konkrétumokat nélkülöző kijelentésekkel próbálták meg elrejteni előlem az igazságot, azért, hogy megőrizték kiváltságos helyzetüket.”⁴⁶

Néhány héttel Seton-Watson felvidéki körútja után, 1907 szeptember elsején, „*Freden og fredensvennere*” („A béke és a béke barátai”) címmel Bjørnson éles hangú cikket jelentetett meg a *Le Courrier Européen*, a *März*⁴⁷ és a *Lo Spettatore* hasábjain. A korábbi Lederer-levél állításait beépítő írásában a norvég író nem kevesebbet állított, mint hogy a magyarok, miközben „általában a leglelkesebbek, ha a humanitásról és a jogtudatról van szó [...] odahaza, hárommillió [!] szlovákot nyomnak el”: megtiltják, hogy anyanyelvükön beszéljenek, bezárják a kulturális egyesületeiket, és lehetetlenné teszik kultúrájuk ápolását. A cikk további, magyarokat érintő része már erősen érzelmi töltetű, sőt

⁴⁵ Hugh and Christopher SETON-WATSON: I. m. 33. Lásd még JESZENSZKY Géza: I. m. 262–278.

⁴⁶ Hugh and Christopher SETON-WATSON: I. m. 33.

⁴⁷ „Der Friede und die Friedensfreunde”. *März, Halbmonatschrift für deutsche Kultur*, 1907/18. 436–441. A *März* szerkesztői külön rovatot biztosítottak Bjørnson elnyomott népek érdekében írott cikkei számára. Edvard HOEM: Det Evige forår: Bjørnstjerne Bjørnson 1899–1910 [Az örök tavasz: Bjørnstjerne Bjørnson 1899–1910]. Forlaget Oktober, Oslo, 2013. 467.

hatásvadász, amely arról számol be, hogy „a parlamentben »disznóknak« nevezik [a szlovákokat]”, valamint, hogy „lelőik őket a lépcsőkön”. Bjørnson szerint a felelősség Apponyi Albertet⁴⁸ terheli, aki „egyidejűleg a kereszténység élharcosa” és valamennyi békekonferencián „ő fecseg a legtöbbet”. A szerző a cikket a tanácsadó szerepben zárja: a magyarok, akik „hétmilliós szigetecskét alkotnak idegen fajok tengerében”, hagyjanak fel az elnyomó politikával, mert az veszélyezteti Európá békéjét.⁴⁹

Bjørnson Apponyi-ellenes kampányának a következő és egyben a legnagyobb vihart kavarázó fejezete a 16. nemzetközi békekongresszuson játszódtott le, amelyet 1907 szeptemberében rendeztek meg Münchenben. Az eseményre mint tiszteletbeli elnökségi tag, a norvég író is meghívást kapott, amelyet levélben utasított vissza éles kirohanást intézve Apponyi, a „szlávok szegényletes elnyomója” ellen: „ha [a gróf] a kongresszuson megjelenne, és én is ott lennék, mindent elkövetnék, és addig nem nyugodnék, amíg a teremből el nem távolítják.”⁵⁰

A nagy norvég író kijelentéseit, melyek egy kínosan éles hangú európai sajtóvitát indítottak el, nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Bjørnson otthonába, Aulestadba naponta érkeztek szitkozódó levelek, vagy éppen dicshimnuszokat zengő kommentárok. Az előbbi kiválóan illusztrálja egy névtelen képeslap: „Mivel volt mersze megtámadni a mi nagytehetségű, nemes, tiszteletre méltó és hön szeretett miniszterünket, Apponyi grófot [...], Ön egy piszok disznó, [...] egy utolsó gazember, egy sakál.”⁵¹

A kritika egy magasabb színvonalát képviselte Friedrich Schönbörn gróf, volt osztrák igazságügyminiszter, egyben a

⁴⁸ Bjørnson 1898-tól ismerte Apponyit, amikor levélváltásba kezdtek elsősorban irodalmi, de politikai kérdésekről is. 1899-ben a két pacifista találkozott is Krisztiániában (a mai Oslóban), ahol, miután Apponyi befejezte lelkesítő felszólalását, Bjørnson odament hozzá, és melegen gratulált. Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson, En biografi*. I. m. 499.

⁴⁹ Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. II/542–546.

⁵⁰ NFP, 1907. szeptember 15. A botrány részletesebb leírását lásd BERETZKY Ágnes: *Bjørnstjerne Bjørnson és Magyarország*. I. m. 66.

⁵¹ Bjørnstjerne Bjørnson: „*Det gode gjerninger redder verden*”. *Tanker og idéer* [„A jótettek megmentik a világot”. Gondolatok és elképzelések]. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1982. 10. Lásd még FARKAS Zoltán: Bjørnson. *Budapesti Szemle*, 1910/401. 282; KEMÉNY G. Gábor: I. m. 110.

müncheni békekongresszus tiszteletbeli elnökségi tagja, aki levélben kelt Apponyi és a magyar nemzetiségi politika védelmére. Úgy vélte, hogy a kongresszushoz írt Bjørnson-levélből hiányzott az a fokú bölcsesség, amely „a politikus nélkülözhetetlen sajátja”. Schönborn cikke, amelyet a *Neue Freie Presse* is közölt, nem tudta megingatni Bjørnson, éppen ellenkezőleg: a nagy norvég békeharcos válaszában az addigiaknál még erőteljesebben adott hangot nemtetszésének: „Odahaza, Magyarországon belháborút vívni, [...] és ezzel egy időben nemzetközi békekonferenciákon [...] a békéről szónokolni, ez megengedhetetlen, ez szélhámosság, [aminek] Apponyi Albert a legjelesebb képviselője.”⁵²

Bjørnson Apponyi-ellenes kampánya a miniszterrel nem rokonszenvező magyar politikusok, közéleti személyiségek figyelmét is felkeltette. Közülük az egyik legjelentősebb Mocsáry Lajos,⁵³ kora egyik legtoleránsabb nemzetiségpolitikai gondolkodója volt, aki a norvég békeapostol akciójának talán legtárgyilagosabb bírálataát adta. „[A]hhoz, hogy nemzetet inzultáljon, senkinek sincs joga, ha százszor Bjørnsonnak [...] hívnák is – vélekedett, majd folytatta: – Hazugságok világgá bocsátása, és ferdítés, nagyítás, szintén csak fokozatos hazudozás [...] – pedig nincs szükség valótlanságokhoz való folyamodásra, fájdalom, bőven vannak igaz tények, [...] melyek súlyos vádat képeznek a gyászos magyar politika ellen.”⁵⁴

Mocsáryhoz hasonlóan Ady Endre is tollat ragadott. Felrótta Bjørnsonnak, hogy „rossz argumentumokkal dolgozik”, azaz hogy ítéleteit nemritkán ferdítésekre, egyoldalú információkra alapozza. Adynál azonban már jóval hangsúlyosabb volt Apponyi bírálata. A miniszter „a bő szököpésnek, a semmi feltálatlásának

⁵² Friedrich Schönborn (1841–1907) levele: NFP 1907. szeptember 17. és 1907. szeptember 29. Bjørnson válasza: Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. II/547. Schönbornról nem érkezett válasz, majd néhány hónappal később váratlanul elhunyt.

⁵³ Mocsáry Lajos (1826–1916) magyar függetlenségpárti politikus, a magyarosítás heves bírálója.

⁵⁴ Mocsáry levele Kmet András szlovák politikusnak 1907. október 26. Idézi KEMÉNY G. Gábor: I. m. 116–117.

nagy mestere, a daliás, vén világfi, jezsuita”⁵⁵ metaforikus címet kapta, aki sohasem fogja meggyőzni Bjørnsont, a „nemes, bátor, nagy embert”, hogy ő, Apponyi, „a demokráciának és az emberi haladásnak a barátja”.⁵⁶ Az oktatási miniszter lesújtó kritikáján túl Ady egy 1907 novemberében, a *Budapesti Napló*ban megjelent írásában két további szemponttal is gazdagította a sajtópolémiát. Magyar részről nemcsak a konstruktív kritika hiányát róta fel, de azon kevesek közé is tartozott, akik felismerték a norvég békeharcos kampányának Magyarország nemzetközi megítélésére gyakorolt káros hatását:

A vén Björnsonnak hetekig kellett számárkodnia, míg Magyarországon megszületett egy irodalmi szitok. Dicsérem azt a nem zseniális, de okvetlenül jóízű újságíró, aki Don Quijoténak nevezi az öreget. Eddig az agyalágyult, a hülye, a vén barom, a norvég ökör, a tébolyodott aggastyán járták. Egy lélek nem érezte meg Magyarországon, hogy ilyen érvekkel egész Európa előtt elvesztjük a pört. A Don Quijote sem érv, de legalább kultüremberek szájába és tollába illő gorombáskodás. Ne feledjük el, hogy Björnson[t] úgy ismerik az egész világon, mint a szorongatott igaz ügyek önkéntes fiskálisát. [...] ha csak piszkolódunk, s az értelmi kultúra kipróbált, európai fegyvereivel meg se kísértjük meggyőzni Bjørnsont, nem joggal hiheti az öreg, hogy az ő cseh-tót levelezőinek van igazuk?⁵⁷

A sajtóvita célkeresztjében álló Apponyi közvetlenül soha nem válaszolt a norvég békeharcos támadásaira, ehelyett kormányközeli lapok segítségével arra törekedett, hogy Bjørnsont érzelmei visszafogására képtelen, romantikus hevesességű, idős embernek állítsa be, aki, bár „rendkívül intelligens”, „az igazság

⁵⁵ ADY Endre: Tolsztoj – Apponyi ellen. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/9-kotet-6577/cikkek-tanulmanyok-1907-oktoberdecember-6578/5-jegyzetek-a-naprol-659A/> (Letöltve: 2022. 10. 10.)

⁵⁶ ADY Endre: Björnson – porosz bérenc? Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/8-kotet-5B18/cikkek-tanulmanyok-1907-junius-szeptember-619B/215-jegyzetek-a-naprol-645C/> (Letöltve: 2022. 10. 10.)

⁵⁷ ADY Endre: Björnson-Don Quijote. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/AdyProza-ady-prozaja-1/9-kotet-6577/cikkek-tanulmanyok-1907-oktoberdecember-6578/35-bjornson-don-quijote-66C4/> (Letöltve: 2022. 10. 10.)

fanatikus bajnokaként” egy olyan országot akar diszkreditálni, amelyet „egyáltalán nem ismer”.⁵⁸

Ilyen és ehhez hasonló érvek azonban Seton-Watson esetében még kevésbé bizonyultak célravezetőnek, aki Bjørnson akciójával egy időben, a *Spectator* hasábjain hevesen támadta többek között a „reakciós” magyar kormányt, a 20. századhoz méltatlan választási rendszert, valamint az új Apponyi-féle iskolatörvényt, mely véleménye szerint nemcsak az egyházak autonómiájával állt szemben, de az 1868-as nemzetiségi törvénnyel is.⁵⁹

A magyar kormány politikáját bíráló hangokat tovább erősítette az a tény, hogy a felnőtt férfiak Norvégiában már 1898 óta általános és közvetlen választójoggal rendelkeztek, melyet 1906 decemberében az osztrák Reichsrat is elfogadott. A mélyreható társadalmi átalakulást és demokráciát követelő liberálisok Nagy-Britanniában is ugyanekkor kerültek hatalmi pozícióba. A magyar kormány ezzel szemben elzárkózott az akkor már igen szűk választójog széles körű kiterjesztésétől, sőt, olyan törvényeket hozott, amelyek a nemzetiségi lakosság jelentős részét elidegenítették. Az Apponyi-féle oktatási törvény például a kisebbségi egyházak által fenntartott iskolákban az iskolafelújítást és a pedagógus-béremelést attól tette függővé, hogy az oktatás a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapított tanterv szerint és óraszámban, kizárólag az általa is engedélyezett tankönyvek használatával történjen, tehát elsődleges célja a tanulók hazafias nevelésének elősegítése volt. Hangsúlyozta továbbá, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákban úgy kell a magyar nyelvet önálló tantárgyként tanítani, hogy a negyedik osztály befejezésekor a gyerek „gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”.⁶⁰ A törvényt

⁵⁸ Pesther Lloyd, 1907. október 21.; Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson: Briefwechsel mit Deutschen*. Helbing und Lichtenhahn Verlag, Frankfurt am Main, 1987. II/659.

⁵⁹ Robert William SETON-WATSON: Political Prospects in Austria-Hungary. *The Spectator*, 1907. június 15. 936–937.

⁶⁰ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól. Forrás: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90700027.TV&targetdate=&printTitle=1907.+%C3%A9vi+XXVII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> (Letöltve: 2022. 10. 10.)

a *Foreign Office*-ban „figyelemre méltó kényszerítő eszköz”-ként értékelték, s a brit főkonzul hozzátette: „nem csoda, hogy a többi »nemzetiség« fegyverben áll”.⁶¹

Csernova (Černova): történelem és emlékezet

Az oktatási törvénynél jóval nagyobb felzúdulást váltottak ki az 1907. október 27-én, az újonnan épült templom felszentelése körüli konfliktusban eldőrdült lövések a Rózsahegyhez közeli, katolikus szlovákok lakta Csernován: a faluba látogató egyházi hierarchia és a helyiek feldühödött kódobáló tömege közötti összecsapás tizenöt áldozatot követelt. Az események háttérében az állt, hogy Párvy Sándor püspök a templomépítést kezdeményező helyi plébánost, Andrej Hlinkát még 1906-ban felfüggesztette papi jogai gyakorlásából, mivel az az évi választási kampánygyűléseken nem a Katolikus Néppárt jelöltjét, hanem annak egyházkritikus nézeteiről is ismert ellenfelét támogatta, s az intenzív korteskedést a püspök felszólítására sem hagyta abba. Sőt, a választási kampány során elmondott „izgató” beszédei miatt 1906 decemberében a plébánost fogházban letöltendő szabadságvesztéssel is sújtották. A börtönbüntetés megkezdése előtt, a bíróság engedélyével Hlinka morvaországi előadókörútra utazott, de előtte levélben hozzájárult, hogy a távollétében szenteljék fel a templomot, amiről azonban a személyéhez ragaszkodó falusiak mit sem tudtak. Október 27-én reggel Jan Pazurik esperes, Hlinka közvetlen egyházi felettese a levéllel a faluba indult, hogy lecsillapítsa a kedélyeket.

A csernovai tragédia hatalmas nemzetközi visszhangot kapott, ami korántsem csak a túlzottan szigorú büntetésnek (negyven falusit összesen harminchét évnyi börtönre ítélték) tudható be, hanem főleg annak a ténynek, hogy egybeesett a magyar nemzetiségpolitikát elmarasztaló Bjørnson-kampánnyal, amelynek a történetek csak újabb lendületet adtak, és addigi túlkapá-

⁶¹ Frederick S. Clarke brit főkonzul 1907. március 11-én kelt jelentése. JESZENSZKY Géza: I. m. 278.

sait is igazolni látszottak. Mindezt alátámasztja a *Frankfurter Zeitung* kommentárja: „Budapesten eddig hiányos tudása miatt támadták Bjørnson – most eddigi állításai beigazolódtak, aminek meg kell döbbsentenie a legelvakultabb magyar nacionalistát is.”⁶²

„Mindenki a maga módján imádja Istent” – hangzott a norvég költő talán legkritikusabb, *Ungarns største industri* (Magyarország legnagyobb iparága) című cikkének a felvezetője, két héttel a tragédia után. „Magyar papokkal, magyar csendőrökkel és magyar lövedékekkel szentelik fel a szlovák templomot a védőszent, a nemes nagymagyar gróf, Apponyi emlékére” – így a folytatás. Bjørnson néhány nappal korábban kapta kézhez a vérfürdőt részletesen taglaló Léderer-levelet, s nyilvánvaló, hogy szándéka nem a tragédia okainak feltárása, hanem az erkölcsi felháborodás hajtotta ítélethirdetés lehetett, mely nemcsak a magyar politikai elitre, hanem az egész nemzetre vonatkozott: „A magyarok a saját hazájukban kisebbségben vannak, ezért kell [...] könyvvel, ostorral, törvényekkel és fegyverrel bevezetni a magyar nyelvet, amit nem ismerek, de állítólag a törökök rokon. [...] A sors megadta a magyaroknak, ennek a zseniális népnek, hogy magyarosítsanak [...]. Íme a magyarság legnagyobb iparága. Nemcsak Magyarországon a legnagyobb, hanem a maga nemében az egész világon.”⁶³

Seton-Watson a tragédia idején skóciai otthonában tartózkodott, leleplező pamfletje *Political Persecutions in Hungary* (Politikai üldözések Magyarországon) címmel jelent meg, s ezzel egyidőben németül és franciául is kiadták. A „negyvenévnnyi háborítatlan magyarosítás”-sal azonosított magyar nemzetiségi politika a szerző szerint nem volt más, mint a nemzetiségek elleni atrocitások sorozata. A hírhedt csernovai eset tárgyalása a pamflet egyötödét teszi ki, az érzelmeket megcélzó, hatásvadász leírás után a konklúzió logikus: „Az állam, amely negyven ártatlan

⁶² Trygve TONSTAD: I. m. 126.

⁶³ „Ungarns største industri”. Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. II/565. „Ungarns grosste Industrie”, *Neue Freie Presse*, 1907. november 15. Lásd még erről Aldo KEE: *Bjørnstjerne Bjørnson: Briefwechsel...* I. m. II/677.

parasztra ilyen barbár ítéletet szabott ki, elvesztette azt a jogát, hogy civilizáltnak nevezzék.”⁶⁴

A csernovai tragédia az azóta eltelt több mint egy évszázadban a szlovák nemzettudat fontos részévé vált, az októberi évfordulón a helyszínen megemlékezéseket szerveznek, melyeket – mint a téma szlovák szaktekintélye, Roman Holec⁶⁵ kiemelte – gyakran a nemzetek közötti konfliktus szítására használnak fel.⁶⁶ Sajnálatos, hogy mind Bjørnson,⁶⁷ mind pedig Seton-Watson vonatkozó írásai ebben segítő kezet nyújtanak. Noha mindketten – általában a norvég megemlékezőkkel⁶⁸ együtt – egyetértettek abban, hogy a lövöldözés a magyar nemzetiségpolitika brutalitásának csúcspontja volt, hihetőbbnek tűnik az az érvelés, hogy a vérontás egy súlyos számítási hiba közvetlen következménye lehetett; kevés csendőrt vezényeltek a helyszínre, és ez a véres osztási mód állt egyedül a rendelkezésükre. Így a tragikus fordulatért a közvetlen felelősség a csendőrőrmesterre, Ján Ladiczkire hárul, aki úgy vállalta el a feladatot, hogy tudhatta, hogy négy-ötszáz feldühödött embert hét csendőr nem fog békés eszközökkel rendre inteni. Felelősség terheli még a faluba félreérthető módon, vasárnap délelőtt hajtató egyháziakat is, ami azt a hamis látszatot kelthette, hogy felszentelés fog történni. Hlinka kétértelmű hozzáállása pedig tovább súlyosbíthatta a konfliktust, hiszen

⁶⁴ Robert William SETON-WATSON: *Political Persecutions in Hungary*. Archibald Constable, London, 1908. 21.

⁶⁵ Ugyanő az ez idáig Csernováról egyetlen szlovákul megjelent monográfia szerzője is.

⁶⁶ Matúš DEMKO: Roman Holec: Černová vypovedá o zlyhaní štátnej moci [Roman Holec: Csernova az államhatalom kudarcáról tanúskodik]. *Konzervatívny Denník*, 2007. október 25. Forrás: <https://www.postoj.sk/472/roman-holec-cernova-vypoveda-o-zlyhani-statnej-moci> (Letöltve: 2022. 06. 20.) Ugyanakkor a történeti narratíva újraértelmezésére is találhatunk példát: Rudolf CHMEL: Aj v tej Černovej striel'ali Slováci [Még Csernován is a szlovákok lőttek]. *Sme*, 2005. szeptember 3.

⁶⁷ Azt még Holec is elismerte, hogy „Bjørnson nem mindig írta le a legpontosabban a csernovai vérontást”. Roman HOLEC: I. m. 144.

⁶⁸ 2007. október 27-én Anders Ole Hauglid [Lillehammer Múzeum] például így emlékezett: „Száz évvel ezelőtt tizenöt értékes emberi élet veszett oda Csernován, mert a hatalom nem engedte, hogy az emberek saját anyanyelvükön fejezzék ki érzéseiket és vágyaikat.”

nem közölte a felajzott falubeliekkel azon döntését, hogy lemond a felszentelésen való jelenlétéről.⁶⁹

A megosztott közvetlen felelősség vizsgálata után ugyanilyen fontos leszögezni, hogy a tragédia gyökere a magyar kormány elnyomó nemzetiségi politikájában keresendő.⁷⁰ A háború előtti évtizedben a címeokről, kötőjelekről, zászlókról, jelvényekről, egyenruhákról, de különösen a vezényleti nyelvről folytatott szinte megszállott viták ugyanis elfedték az egyre sürgetőbb választási vagy társadalmi reformok szükségességét. A legtöbb magyar koalíciós politikus és újságíró azonban túl szűk látókörű volt ahhoz, hogy ezt felismerje, nemhogy konstruktív vitákba bonyolódjon, esetleg önvizsgálatot tartson.⁷¹ Egyszerűbbnek tűnt a magyarok két korábbi nagy barátját „fizetett ügynöknek”, „élősködőnek”, „kullancsnek” titulálni, de mindenképpen „tájékoztatlannak” feltüntetni. Ez utóbbi azonban, legalábbis Seton-Watson esetében, nyilvánvalóan nem volt igaz. Mint láttuk, a „vándorló skót kiválóan ismerte Magyarországot, népeit, történelmét és törvényeit, sőt értett és olvasott is magyarul.”⁷²

Forrás: <https://digitaltmuseum.no/011012274911/dok-2007-cernova-tale-anders-ole-hauglid-minnemarkering> (Letöltve: 2022. 06. 25.) Lásd még Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson i kamp for Europas... I. m.* 102–107.

⁶⁹ A szlovák történetírásban Andrej Hlinka egyrészt „a szlovák nemzet magyarosítás elleni harcának legjellegzetesebb alakja”, „mártír”, „felszabadító”, sőt sokak szerint „a nemzet atyja”. Antiszemizmus, valamint a náciizmus iránti rokonszenve („Én vagyok a szlovák Hitler”) azonban bizonyosan árnyalja ezt a képet. Hlinkának az 1906-os választások során játszott szerepéről és pereiről lásd TATÁR Mária Magdolna: Bjørnson és szlovák informátorai: mi történt Csernován? Andrej Hlinka perének sajtóvisszhangja. In: JANKOVICS József-MONOK István-NYERGES Judit (szerk.): *A magyar művelődés és kereszténység III.* Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság-Scriptum Rt., Budapest-Szeged, 1998. 1755–1757. Érdekesség, hogy a szerző egyházi és nem nemzetiségi konfliktusként ételmezi a csernovai tragédiát.

⁷⁰ SZARKA László: *A szlovák nemzeti fejlődés* 166–169.

⁷¹ Lásd például az alábbi írásokat: Hlinka áldozatai. *Kís Újság*, 1907. október 30.; Csernova. *Pesti Napló*, 1907. október 31., valamint NAGY Vilmos Márton: A csernovai tragédia magyar sajtója. In: *Történeti Tanulmányok*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 152. Forrás: http://epa.oszk.hu/03200/03254/00008/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2012_20_143-154.pdf (Letöltve: 2022. 06. 25.)

⁷² Sőt, nemegyszer még Bjørnson védelmére is kelt. „A nagy norvég költő szlovák ügy melletti kiállása – érvelt a *Spectatorban* – erkölcsileg vezérelt tett, kizárólag az elnyomott népek iránti, egész életén átívelő rokonszenvének köszön-

Végezetül fontos megemlíteni, hogy a csernovai események kapcsán mind a kortárs Seton-Watson és Bjørnson, mind pedig az összes norvég, és a legtöbb szlovák megemlékező a mai napig figyelmen kívül hagy két alapvető ténytet; egyrészt, hogy a faluba vezényelt és tüzet nyitó csendőrség vezetője és további négy csendőr (vagyis hétből öt) szlovák nemzetiségű volt. Biztonsággal állítható tehát, hogy a csendőrök parancsra feltehetően bármilyen nemzetiségű tömegbe belelőttek volna.⁷³ Ennél is lényegesebb talán, hogy a 20. század eleji szlovákság nemcsak mélyen vallásos, hanem gyakran babonás és antiszemita is volt, s komoly ellenszenvvel tekintett az általános polgári anyakönyvezést, a válást és a polgári házasságkötés bevezetését, valamint az izraelita vallás egyenjogúsítását tartalmazó magyar liberális reformcsomagra (1892). A csernovai tragédia iróniája tehát, hogy a falubeliek és szellemi vezérük, Andrej Hlinka a magyar kormányt nemcsak valós nemzetiségi sérelmeik, de legalább any-

hető.” Scotus VIATOR: A Monster Trial in Hungary. *The Spectator*, 1908. május 16. 782.

⁷³ Panajott Sándor tábornok, csendőrfelügyelő 1907. november 2-án a Csernován történt „fegyverhasználat” tárgyában írott jelentése hangsúlyozza, hogy „a fegyvert használt hét csendőrségi egyén közül a járásörmester és négy csendőr tót nemzetiségűek”, s hogy a politikai tömegtüntetésben jelentős szerepe volt az Amerikát megjárt, szlovák s a rózsahegyi textil- és papírgyárakban dolgozó, Csehországból ideköltözött munkások agitációjának is. Lásd KEMÉNY G. Gábor: I. m. 127–128. A csernovai tragédiát a mai napig szélsőséges értelmezések kísérik. Az ez idáig legrészletesebb magyar elemzés szerzője, Demmel József, Roman Holec, a téma szlovák szaktekintélye és a kortárs Seton-Watson abban mindenképpen egyetértenek, hogy a falu lakói elzárták az utat, megragadták a lovak kantárját és vonórúdját, és a kocsit kövekkel dobálták meg, majd a csendőrség egyik szuronyát lefogták (s megpróbálták a csendőrt lefegyverezni). Lásd DEMMEL József: Egy elfelejtett sortűz nyomában. Társadalom- és technikortörténeti gondolatok az 1907. évi csernovai események kapcsán. *Első Század*, 2006/1. 125–148.; Roman HOLEC: I. m. 115. és 125.; Robert William SETON-WATSON: *Racial Problems in Hungary*. Archibald Constable, London, 1908. 341–342. A fentebb idézett hatósági jelentés szerint a szabálykövető csendőröknek löniük kellett, ha valaki megragadta a fegyverüket, viszont a hatósági előírásokat megsértve, így előzetes figyelmeztetés vagy puskájuk tusának használata nélkül adtak le huszonnégy lövést (volt, aki ötször, volt, aki egyszer lőtt, meglehetősen összevissza), így igazi, szervezett sortűz nem történhetett. Aldo Keel összefoglalója szerint ezzel szemben Pereszlényi Zoltán szolgabíró és a „kötelességtudó szlovák parasztyerek, Jan Pazurik esperes [!] adták ki a tűzparancsot. Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson, En biografi*. I. m. 502.

nyira annak túlzott liberalizmusa miatt (is) támadták, amiről azonban nemcsak Seton-Watson vagy a minden egyházi autoritást akkoriban már megkérdőjelező Bjørnson hallgatott, hanem a mai Norvégiában sem vesznek tudomást.

Két programterv 1908-ból

Részben a Csernován történtek hatására, 1908 elején Bjørnson már végleg elfogadta, hogy a magyar kormánytól hiábavaló érdemi reformokat várni, ezért Ausztria felé fordult, azt remélve, hogy az átalakulás vezető ereje lesz. A *Hvor avgjøres Europas fremtid for de første hundreaar?* (Hol dől el Európa jövője az elkövetkező száz évre?) című, egyszerre három lapban is leköszölt írásából nyilvánvalóvá válik, hogy Bjørnson helyesen ismerte fel a nacionalizmusok, elsősorban a pánszlávizmus térhódítását; erejét és jövőjét azonban túlbecsülte. Úgy vélte, hogy a pánszlávizmust, amely „ösi földben és közös nyelvben gyökerezik”, nem lehet erőszakkal legyőzni. A magyarok pedig ahelyett, hogy ezzel próbálkoznának, és „törvényszegéshez” vagy „választási csaláshoz” folyamodnának, inkább számoljanak le a „Nagymagyarországról szóló álmokképeikkel”, és tartsák tiszteletben a „kialakult határokat”.⁷⁴ Sajnos ez utóbbiakkal kapcsolatos véleményét Bjørnson sem ekkor, sem később nem fejtette ki részletesen, az azonban írásából nyilvánvaló, hogy 1908 folyamán a nemzetiségi problémák megoldását Ausztria és Magyarország föderalisztikus átstrukturizálásától várta, a kisebbségek egyenjogúságának biztosításával.

A Märzben megjelent cikk itt véget ér, a két északi lap, a *Tilskueren* és a *Samtiden* azonban tartalmaz még egy kiegészítést, amely megválaszolja a címben feltett kérdést, így világosan körvonalazza Bjørnson elképzeléseit: „Ausztriában dől el Európa jövője az elkövetkező száz évre nézve. Minden egyéb kérdés, amely fenyegetni látszik Európa békéjét [...] semmi ahhoz képest,

⁷⁴ *Samtiden*, 1908. május. Christian COLLIN–Hans EITREM (eds.): I. m. II/549–552.

amit egy germán–szláv összeütközés eredményezhet. Mihelyst rendeződik e két népcsoport viszonya Ausztriában, egy csapásra rend lesz Magyarországon és a Balkánon is.”⁷⁵

Élete vége felé, korábbi pángermán szimpátiáit felelevenítve, Bjørnson már egy nagy germán közösséget képzelt el, amely nemcsak Németországot, Ausztriát és az északi országokat, hanem Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat is egyesítette volna. A nagy norvég író eközben nyilvánvalóan nem látott ellentétet a „másokat szolgáló”, „demokratikus” pángermanizmusa⁷⁶ és a szlovák, de általában a szláv népek ügyének felkarolása között, ami Ledererhez 1908 márciusában írott leveléből is kiderül: „Amíg a németek és a szlávok nem egyesülnek egy programban, addig kínos folytatnom [ti. a magyarellenes kampányt]”.⁷⁷

Ugyancsak 1908-ban jelent meg Seton-Watson hatszáz oldalas, óriási forrásanyagot feldolgozó nagymonográfiája, a *Racial Problems in Hungary* (Nemzetiségi problémák Magyarországon),⁷⁸ mely egy csapásra elismert történésszé avatta. Könyvét a szerző a „Hungar nemzetnek”, azaz a valamennyi népet magába foglaló politikai nemzetnek ajánlotta, a huszonegyedik fejezetben megfogalmazott reformok pedig érintetlenül hagyták mind a dualizmus rendszerét, mind pedig a történelmi Magyarország

⁷⁵ Bjørnstjerne Bjørnson levele Hugo Ganznak, 1908. április 19. Hugo Ganz (1862–1922) német tudós és filozófus, a *Pesther Lloyd*nak és a *Frankfurter Zeitung*nak dolgozott, majd a *Neue Freie Presse* szerkesztője lett, 1905 és 1910 között rendszeres levelezést folytatott Bjørnsonnal. Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson: Briefwechsel...* I. m. II/706–707.

⁷⁶ Øysten SØRENSEN: I. m. 204.; Edvard HOEM: *Det Evige forår*. I. m. 484–485.

⁷⁷ Josef MICHL: I. m. 188.

⁷⁸ Carlile A. Macartney, a közép-európai nacionalizmus szakértője és Seton-Watson valószínűleg legismertebb brit ellenfele 1937-ben így fogalmazott: „A magyar szerzőknek Seton-Watson professzor szitokszó. [...] Azonban nem talállok olyan, másik oldaltól származó munkát, melyet szembe lehetne állítani [Seton-Watson *Nemzetiségi problémák Magyarországon* című művével]. A problémákat, amelyekkel foglalkozik, ellenfelei vagy figyelmen kívül hagyják, vagy letagadják, ahelyett, hogy megmagyaráznák őket. A józan magyar álláspont valamilyen nyugat-európai nyelven való kifejtése még mindig várat magára. Mindaddig azonban Seton-Watson professzor művei, mint a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos tények és magyar államférfiak [...] megnyilatkozásainak gyűjteménye felülmúlhatatlanok maradnak.” Carlile Aylmer MACARTNEY: *Hungary and Her Successors*. Oxford University Press, Oxford, 1937. 24.

területi egységét, csupán a magyar politikai elit által fennhangan hirdetett liberális elvek alapján következetes alkalmazását követelték. A választójog kiterjesztése, a megyék nemzetiségi alapú átszervezése, a liberálisabb gyülekezési jog és a nemzetiségi anyanyelvi oktatás egészen a felsőfokú szintig való kiterjesztése olyan célkitűzések voltak, melyektől Seton-Watson azt remélte, hogy elősegítik a Monarchia és tágabban Európa biztonságát.⁷⁹

Művében Seton-Watson ugyanakkor figyelmen kívül hagyta, hogy az asszimiláció – természetyszerűen – a dualizmus kori Magyarországon is részben spontán folyamat volt, s általában magyar nyelvterületen belül a városokban ment végbe, érintetlenül hagyva a nemzetiségek összefüggő települési területeit.⁸⁰ Mindebből az következett, hogy a magyarok számbeli gyarapodását mindig meglehetősen egyoldalúan, mint a fokozott nemzetiségi elnyomás következményét ábrázolta. Ezért a „Magyarization” nála mindig „magyarosítást” és sohasem „magyarosodást” jelentett, sőt a kifejezés művei nyomán annyira pejorativ jelentést kapott, hogy automatikusan elétették a „ruthless”, azaz „könyörtelen” jelzőt.⁸¹

A könyv nagy vihart kavart Magyarországon. Sajnos általánosságban elmondható, hogy nem ismerték, érdemben nem tárgyalták, elfogultságait, tévedéseit visszhangtalanul hagyták. Senki sem vette a fáradságot, hogy például a könyvet záró térképet a statisztikai adatokkal összevesse, s jelezze, hogy 1908-ban Nagyvárad, Kolozsvár vagy Temesvár nem többségében román ajkú települések, Kassa, Balassagyarmat, Vác vagy Pozsony pedig elsősorban nem szlovák városok.

„A derék és lelkiismeretes puritán, aki mindent tudott, de nagyon keveset értett meg igazán”⁸² – így jellemezte Seton-Watsont

⁷⁹ Robert William SETON-WATSON: *Racial Problems...* I. m. 409–411.

⁸⁰ A magyarokkal élete végéig rokonszenvező Macartney a *Magyarország és utódállamai (Hungary and her Successors)* című összefoglaló munkájában egyenesen úgy fogalmazott, hogy „az egy tömbben élő nemzetiségeket [...] alig érintette a magyarosítás”. Carlile Aylmer MACARTNEY: I. m. 34.

⁸¹ ARDAY Lajos: *Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919.* Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 314.

⁸² Géza JESZENSZKY: *Lost Prestige: Hungary's Changing Image in Britain (1894–1918).* Helena History Press, Nevada, 2020. 390.

egykori tanítványa, munkatársa, majd kritikusa, az ugyancsak kiváló brit történész, Carlyle Aylmer Macartney. Az ítélet kemény, ám helyesen világítja meg a tényt, hogy *Scotus Viator* egyrészt tényleg nem teljesen látta át az asszimiláció jelenségét, másrészt élete végéig nem hitte el, hogy az ő barátai-bizalmasai is lehetnek korruptak vagy előítéletesek.

Érdekességgéppen, Bjørnson is kapott ehhez kísértetiesen hasonló kritikát. A Nobel-díjas norvég írónak szóló kötelező tiszteletkörök után levelében Gratz Gusztáv⁸³ azt hangsúlyozta, hogy Kelet-Közép-Európában kevés a pontosan meghúzható etnikai határ, majd megjegyezte: „ha a szerbek, románok és szlovákok kerülnének hatalomra Közép-Kelet-Európában, legalább olyan fanatikus és türelmetlen nemzetiségpolitikát folytatnának, mint amelyet [Őn] a magyaroknak tulajdonít”.⁸⁴

Zárszó

Egy, a nagy norvég írónak szánt fénykép hátuljára a kiemelkedő dán irodalomkritikus, Georg Brandes⁸⁵ a következőt írta: „Thornak Lokitól”.⁸⁶ Bjørnson valóban olyan volt, mint a hatalmas Thor, csak ő kalapács helyett politikai tárgyú beszédekkel, cikkekkel és levelekkel küzdött az általa helyesnek tartott ügyekért. „Az igazság a nagy inga, amely a toronyórában lóg; reggel, délben és este is jelez. Mindent ehhez viszonyítok”⁸⁷ – írta már 1857-ben, és ehhez tartotta magát élete végéig. Küzdelmei során embertársai iránti érzékenysége kolerikus jellemmel pá-

⁸³ Gratz Gusztáv (1875–1946) közgazdász és országgyűlési képviselő, 1921-től külügyminiszter.

⁸⁴ Trygve TONSTAD: I. m. 136.

⁸⁵ Az 1910-ben Clemenceau társaságában Karlsbadban fürdőző Georg Brandes utoljára 1907-ben járt Magyarországon, s miután felolvasóestje botrányba fulladt, soha többé nem tért vissza. Zsuzsanna BJÖRN ANDERSEN: *The Voice from Outside: A Study in the Reception of Georg Brandes in Hungary*. In: *Officina Hungarica* (3). Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 1994. 163–200. Lásd még: Botrány egy felolvasáson. *Magyar Nemzet*, 1907. március 13.

⁸⁶ Per AMDAM: I. m. 159.

⁸⁷ Uo. 143.

rosult: gyakran egyoldalúan dicsért vagy ítelt el országokat és népeket,⁸⁸ anélkül, hogy a körülményeket a helyszínen tanulmányozta volna, vagy ismerte volna az adott nemzetek nyelvét; gyakran tényként kezelte bizalmasai információit, amelyeket általában nem ellenőrzött.⁸⁹

Roman Holec szlovák történész a csernovai tragédia kilencvenedik évfordulójára írott könyvét azoknak ajánlotta, „akik a történelmet nem a saját múltjukkal kapcsolatos hamis illúziók táplálására használják, hanem az önreflexió és a tolerancia elősegítésére”.⁹⁰ A történelmi emlékezetnek valóban a történészek kutatásaira kell épülnie, Bjørnson politikai publicisztikájából szem előtt tartva az egyenrangú nemzetek/nemzetiségek Európájáról alkotott vízióját. Ha ma élne, a norvég író nagy valószínűséggel támogatná a szlovákiai magyarok kulturális autonómiáját, vagy a szlovák politikai elit többsége által máig elvetett kettős állampolgárság intézményét, éppúgy, mint a ma élő kisebbségek oktatási jogait, például Ukrajnában, ahol a legújabb törvény szerint senki sem tanulhat anyanyelvén a negyedik [!] évfolyam után.

Hasonlóképpen gyanítható, hogy Robert William Seton-Watson is a nemzetiségek segítségére sietne. Annál is inkább, mert már 1937-ben, emlékművének leleplezésekor Anton Mederlynek Rózsahegy (Ružomberok) polgármesterének a következőket írta: „Abban bízom, hogy az Ön által szervezett ünnepség nem pusztán a szomorú múlt emlékeinek hazafias felidézéséről fog szólni, hanem egy új korszak, a megbékélés és az összes nemzetiség testvéri szövetségének kiindulópontjaként szolgál az Ön szabad köztársaságában. A felszabadult szlovákok tegyenek

⁸⁸ A galíciai ruszinok elnyomásáról értekezve írt például a „Sátán lengyel történelemben megnyilvánuló hatalmáról”. „Polakkere som Undertrykkere” [„A lengyelek, mint elnyomók”]. Erről lásd még Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson, En biografi*. I. m. 497.

⁸⁹ Ilyen volt például a Tolsztoj-ügy, amikor Bjørnson egy neki címzett, magyarellenes kampányát támogató levelet a nagy orosz írónak tulajdonított, melyről rövid időn belül kiderült, hogy Tolsztoj szlovák orvosa hamisította. Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson: Briefwechsel...* I. m.: II/667. és Aldo KEEL: *Bjørnstjerne Bjørnson, En biografi*. I. m. 501., valamint bővebben GERENCSÉR Zsigmond: *Tolsztoj is a magyarok ellen? Egy hamisítvány története. 2000, 1992/8. 57–59.*

⁹⁰ Roman HOLEC: I. m. 13.

meg mindent a magyar kisebbség jogainak megerősítése és ki-terjesztése érdekében, ezzel bizonyítva politikai érettségüket.”⁹¹

Bjørnson és Seton-Watson tevékenységének összevetése a magyar emlékezetpolitika számára is szolgál némi tanulsággal. Hiába a szakadék a nagy norvég író és az oxfordi történészprofesszor között a térség, így hazánk történelmének, kultúrájának vagy politikai valóságának ismerete tekintetében, e két entellektüelt a század eleji magyar sajtó és a politikai elit tetemes része pontosan ugyanabban a bánásmódban részesítette. Ahelyett, hogy megfontolták volna – például a magyarosítással kapcsolatos⁹² – bírázataikat, és a kritika hangján szembesítették volna őket esetleges tévedéseikkel, egyrészt a „struccpolitika” érvényesült, melyet remekül érzékeltet egy fővárosi független napilap, *A Hír* kommentárja: „Bele kell nyugodnunk, hogy politikánkat ezentúl csak magunknak, és nem a külföldnek csináljuk. Látjuk, hogy az Ausztriából [!] szétáradó rágalmak annyira befeketítettek bennünket, hogy elvették a külföld tiszta látását, megrontották még az olyan szellemi tekintélyek ítéletét is, amilyen Bjørnson. Meg kell elégednünk azoknak a külföldieknek a becslésével, akik hozzánk fáradnak és igyekeznek megismerkedni a mi viszonyainkkal.”⁹³ Másrészt azon politikusok és újságírók többsége, akik vitába bocsátkoztak a külföldi kritikusokkal, mind Bjørnson, mind pedig Seton-Watson a személyükben sértették

⁹¹ Seton-Watson levele Anton Mederlynek, 1937. október 12. In: Jan RYCHLÍK–Thomas D. MARŽIK–Miroslav BIELÍK (eds.): *R. W. Seton-Watson and his Relations with the Czechs and Slovaks. Documents, Dokumenty. 1906–51.* Ústav T. G. Masaryka, Praha, 1995. I/482. Lásd még Roman HOLEC: I. m. 255.

⁹² Milan Hodža (1878–1944), Csehszlovákia későbbi miniszterelnöke (1935–1938) 1914 januárjában végleg kiállíthatta a magyarosítás „halotti bizonyítványát”: „Akit a magyarok a múlt évig nem magyarosítottak el, azt már soha többé nem magyarosíthatják el, legfeljebb a végletekig elkeserítik. [...] Az okosan gondolkodó magyar államférfinak látnia kell, hogy a határok mentén élő románokat, délszlávokat, szlovákokat csak akkor tarthatja meg Magyarország iránti érzelmi kötődésükben, ha azoknak semmi miatt nem kell a határokon túlra, fajtestvéreikhez szaladniuk.” Idézi SZARKA László: *A szlovák nemzeti fejlődés* I. m. 124.

⁹³ Bjørnson levelet írt *A Hír*nek. *A Hír*, 1907. szeptember 24. 4. Idézi: KEMÉNY G. Gábor: I. m. 112.

meg, sőt, mindezt gyakran alpári stílusban tették.⁹⁴ Sajnos ez a hozzáállás majdnem általános volt, a korabeli sajtó ugyanígy kezelte a hazánkkal kezdetben ugyancsak rokonszenvező Henry Wickham Steedet, a tekintélyes *The Times* egykori bécsi tudósítóját, majd külpolitikai rovatvezetőjét is.

Bár Bjørnson 1910 áprilisában meghalt, kilenc évvel később Seton-Watson és Steed Párizsban lakást béreltek, napi tanácsokkal segítve az általuk igazságosabbnak remélt Közép-Európát megalkotó brit, amerikai és francia küldötteket. A folytatást jól ismerjük.

⁹⁴ Erről bővebben lásd JESZENSZKY Géza *Lost Prestige... című*, fentebb idézett, 2020-ban angolul és magyarul is megjelent kiváló könyvét, valamint BERETZKY Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1906–1945)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005.